

СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд „Средновековни накити от територията на юг от Стара планина (IX – XII в.)” на Цветина Петкова Петкова за получаване на образователната и научна степен „ДОКТОР”

от: Людмила Дончева-Петкова, професор, доктор на историческите науки

Средновековните накити са интересни находки, откривани при разкопки, които впечатляват археолозите като естетически и датиращ материал. Тяхното проучване е свързано с много труд – разкриване, издирване в депа, музейни фондове и експозиции, изготвяне на графична и фотодокументация, систематизиране, съпоставяне, консервиране.

Дисертационният труд на Цветина Петкова е посветен на накитите от Южна България, като обхваща дълъг период – от IX до XII в. Темата е сполучливо избрана, тъй като през последните повече от 50 години от селищата и особено от некрополите на юг от Стара планина е натрупан значително количество материал, който чака своето систематизиране, интерпретиране, точно датиране. Разглежданите накити, както става ясно от изследването, са значително количество, предлагат разнообразни и ценни сведения, а откритите при археологически разкопки, в по-добре очертани пластове и сполучливите аналогии от съседни територии ги превръщат във важен датиращ материал.

Трудът се състои от три части – Текст, Каталог, Приложения. Първа част – 233 страници включва увод, пет глави, заключение, списък на използваната литература. Във втората част в размер на 406 страници са представени 835 каталожни номера. В Приложенията са включени 13 фигури с типология на накитите, 112 табла с графични и фото изображения на почти всички коментирани накити, корелационна таблица, карти.

В увода Ц. Петкова аргументирано обяснява избора на темата – необходимост от обобщаващо изследване, което да разгледа натрупана информация за металните и стъклените накити, осмислянето им на основание на затворените комплекси. Ясно са формулирани и целите – определяне и прецизиране хронологията на накитите от обекти от Южна България, което да помогне за по-точно датиране и на самите обекти. Друга цел на дисертацията е да представи металните и стъклените находки като украси на женския костюм през Средновековието.

Ясно са формулирани и задачите – да се събере, обработи и анализира информацията от публикациите за дадения ареал, да се добави и информацията за непубликувани или частично публикувани находки, които да се въведат в научно обръщение. Важна задача е изготвянето на типология на средновековните накити, тъй като досега в литературата ни не фигурират всички типове от Южна България, да се проследят комбинациите на типовете в затворените комплекси и да се направи корелационен анализ. Така използваните в дисертацията методи, както отбелязва докторантката, са сравнителен анализ при разработката на типология, корелация и сериация.

Разгледани са хронологическият обхват, източниците, историята на проучването. Ц. Петкова стига до извода, че „в българската археологическа литература липсва изследване, което да обхване разнообразни по материал находки в по-широк хронологически диапазон”. Затова тя се заема с такова изследване. В представената типология е следван един и същ принцип – описание на типа/варианта, изброяване местата на намиране, съчетание с други накити, аналогии, типология по други автори и техните датировки, изводи, основания за датиране.

Първата глава е посветена на накитите за главата. В нея са разгледани най-разпространените – обеците и наушниците, като са посочени и данни за наличието на диадеми и прочелници. В зависимост от формата, са обособени десет основни типа обеци, които са разделени на 43 варианта. Освен добре познати типове, за някои от които са посочени нови варианти, е обърнато внимание и на рядко срещани като Тип III, Тип V, като за неговите V.3 и V. 4 варианти е предложена нова хронология. Обособен е още един нов тип обеци – IX с два варианта – обеци с шарнирен механизъм, които се появяват в края на X в. и продължават по-късно. Накрая са обобщени данните за типовете обеци, употребявани през VII–IX в. , за тези които се появяват и използват през X в. и по-късно, като са сравнени с типове от Северна България.

Втора глава е посветена на накитите, с които са украсявани ръцете – гривните и пръстените. Различията в материала водят до обособяване на метални и стъклени гривни, а металните са разделени на гривни от медна сплав (рядко от сребро) и от желязо. Типологията на гривните от медна сплав е основана на формата на краищата и основата, а след това и на украсата. Установени са шест варианта и подварианти. Тези гривни обикновено са с отворени краища. Изключение прави тип I.5, при който

гривните са затваряни с шарнирен механизъм и някои находки от тип I.6.1, които се затварят с кукичка и петлица. Всеки тип е датиран – I.2.1 и I.4.3 – в X– XI в. , повечето са били в употреба през X–XII в., а тези от тип I.6.1 достигат до XIV в. Посочено е, че железните гривни обикновено са силно корозирали и се откриват в лошо състояние. Датирани са от края на X до XII в. Намирането им в гробове с луксозни обеци, с наниз с по-скъпи висулки и мъниста подсказва, според докторантката, че железните гривни са с по-висока стойност, от колкото сме свикнали да ги приемаме.

Много внимание е обърнато на стъклените гривни, които поради крехкостта на стъклото са имали „кратък живот”, което ги превръща в добър хронологически индикатор. Обособени са пет варианта. Находките, които Ц. Петкова е обработила, заедно със събраната от нея информация за публикуваните обекти, ѝ позволяват да представи хронологията на тези находки. Според нея първоначално в обръщение са били гривните от тип II.1, II.2.1 и II.4. По-късно са се появили гривните, украсени с червена стъклена нишка, най-напред тези от тип II.2.2, а след тях – усуканите и канелираните гривни. Данните от некрополи показват, че зелените стъклени гривни се появяват по-късно от сините – вероятно в края на XI в., като употребата им продължава през целия XII, до началото на XIII в., през който период продължава носенето и на, сините/тъмносини стъклени гривни. Прави впечатление дълбокото познаване на тези накити. Посочените места на разпространение понякога обхващат цяла страница – напр. гривните от Тип I.2.1, T I.2.2.

Във втора глава са разгледани и пръстените – предимно метални (обособени са 12 типа), и рядко стъклени. Използвана е типологията на В. Григоров, като са нанесени и промени. Така Тип III.2 е обособен като самостоятелен (тип X) на основание на особености на формата и новите данни за хронологията му, според които е по-късен от останалите варианти на тип III. Добавени са още два нови типа – XI и XII. Ц. Петкова отбелязва, че през VII–VIII в. пръстени липсват, може би с изключение на най-обикновените халки (Тип I.1), а от IX в. са носени често, дори по няколко на едната ръка, някои от които са лети. В края на X–XI в. навлизат нови екземпляри с по-фина и прецизна изработка.

Третата глава е посветена на металните украшения за шия. Те са представени от медальони, от т. нар. от нея „пандантиви с изпъкнало умбо”, звънчета, пробити монети. Отбелязано е, че торквите и касетите се срещат рядко, като са хронологически обособени. Като най-многобройни сред украшенията за шия са изтъкнати ореховидните мъниста – находки, послужили за обособяване на групата „Абланица-Туховище“. На

тях Ц. Петкова с основание е обърнала по-голямо внимание – старателно ги е наблюдавала и описала във фондовете на музеите. Без да оспорва появата им в ранни контексти, тя констатира, че сред материалите от Туховище има няколко, които са открити с гривни не по-ранни от края на X в. Така тя показва, че датата на ореховидните мъниста започва от края на VII /VIII в., но достига и до края на X в. Не са пропуснати и съчетанията на бадемовидни и конусовидни висулки, които са датирани от края на X до XII в.

В **четвърта глава** вниманието е спряно върху стъклените мъниста, за които почти липсват публикации. Във фондовете на музеите Ц. Петкова е обработила 57 комплекта с многобройни стъкленни мъниста. Систематизирала ги е в четири групи, които се различават по форма, цвят, размери, време на употреба. Установява, че тяхната употреба започва с най-ранните от първа група (края на VII–IX в.), характерни за гробове от групата „Абланица-Туховище“, откривани и в некропола при Дебелт, и продължава с тези от четвърта група, използвани през XII в. Коментирани са съчетанията на мънистата с други накити, като различни стъкленни гривни, както и употребата им според местата на откриване – като огърлици, но и украси на шалове, кърпи, на дрехите. От разгледаните обекти няма данни за мъниста, поставяни около талията.

В **пета глава** „Устойчиви съчетания и хронологически групи. Данни за модата през средновековието. Опит за интерпретация“ е хвърлен поглед върху модата през Средновековието и нейното развитие през различните периоди. Подчертана е ролята на групата „Абланица-Туховище“, която включва некрополи с широк период на използване. Тези некрополи позволяват да се проследи как на едно и също място се променят накитите, техните съчетания и да се установят характерните за различните столетия комплекти и тяхното развитие. За съжаление липсата на антропологически изследвания при по-голяма част от проучените некрополи затруднява изследването. Там, където такива са направени, е установено, че накити са поставяни при млади жени и по-големи деца, а някои от пръстените може би са от мъжки гробове.

Ц. Петкова успява да обособи хоризонт по-ранен от IX в., в които са включени десетина гроба с дата край на VII–VIII в., принадлежащи на некрополите Абланица-1, Мишевско, Копривлен, Туховище, Дебелт, Кастра Рубра и случайно разкрития гроб при с. Долно Ботево. За тях е характерна комбинация от шест обеци, понякога свързани по три с верижка и стъкленни мъниста от първа група, в някои и с ореховидни мъниста. Посочва, че през IX в., картината се променя с появата на пръстени от типове II, III.4,

III.5, V. Оказва се, че ореховидните мъниста в Туховище се срещат и в гробове с гривни с начална дата края на X в., а други типове накити – пръстени и гривни от този некропол достигат до XII в.

Докторантката установява, че комбинациите от метални и стъклени гривни плавно навлизат в края на X в., като най-разпространени са през XI в. Първият етап на тази мода отнася към периода края на X–XII в., когато се наблюдава комбинация от голям брой метални и стъклени гривни, съчетани със стъклени мъниста, една или две обеци, понякога и пръстени. В края на XII в. настъпват промени и броят на гривните в гробовете намалява. За този период са и данните за използването на обшите с мъниста шал или воал.

Както отбелязва Ц. Петкова, в „заключението са обобщение данните от анализа на находките и направените изводи за модата през Средновековието”. Повторени са някои изводи, особено от пета глава, като обособяване на хоризонт от края на VII–VIII в., който включва гробове от групата „Абланица-Туховище“, но териториално излиза и извън нея.

Изследваните накити, съпоставянето им с материали от съседните страни, позволяват на Ц. Петкова да твърди категорично, че материалите от днешна Южна България са част от византийския културен кръг и дори от византийската мода, за което свидетелства начинът на украса на глава в края на VII–X в., включващ шест обеци, по три с верижки, закрепени за текстилен елемент. През следващия период главата е украсявана с големи и тежки наушници, поставяни върху обшити тъкани.

Важни са направените сравнения с накитите на север от Стара планина. Установено е, че в края на VII–IX в. на юг и на север от планината са използвани различни типове обеци. Еднакви типове обеци – с профилирана висулка и гроздовидни – са разпространени от средата/края на X в., но докато в Северна България тези обеци се сравнително чести находки, в Южна са представени от единични примери. На север не е познат комплектът от шест обеци, съчетан със стъклени или ореховидни мъниста. Ранните типове пръстени – от IX–XI в. – са известни от двете области, но са в съчетания с различни типове обеци.

Картирането на накитите разкрива тяхното изменение от края на X в. до XII в., а посочените паралели свидетелстват за широкото им разпространение както на север от Стара планина, така и на територията на целия Балкански полуостров. Безспорно това унифициране на модата, както посочва докторантката, се дължи на широкото културно, икономическо и политическо влияние на Византия.

Приносите на труда са безспорни. Направен е обзорец преглед на известните до момента публикации на накитите от периода VII–XII в. Аз съм убедена, че не е пропуснато и последното публикувано изследване, преосмислени са утвърдени хипотези, предложени са нови обосновани решения, поставени са и въпроси, които тепърва чакат своя отговор. Направена е пълна характеристика на накитите, като са разгледани формата, начинът на направа, предназначението, връзките им с модата и облеклото, със социалното положение на погребаните. Най-важен принос е предложената типология и датировка на накитите.

По темата на дисертацията са публикувани четири статии. В две са разгледани обектите от Историческия музей в гр. Карнобат и от некропола при с. Пчела, близо до Елхово, една (в съавторство) е посветена на накитите от м. Балък дере и в една са коментирани някои типове пръстени от България. Авторефератът отразява вярно съдържанието на дисертационния труд.

Втората част на дисертационния труд е направена с вещина и старание. Каталогните номера на накитите са старателно подредени и са съпроводени със прецизни графични рисунки за всеки от тях. Ц. Петкова е описала, измерила, старателно и сполучливо е нарисувала всеки накит, а техният брой е повече от 830. Направила е и снимки, чието качество е в зависимост от условията, които е имала – много пъти през витрината. Изготвянето на корелационната таблица, в която е посочен всеки некропол и всеки гроб с различните видове накити, с техните типове и варианти, както и на картите, изисква много труд и търпение.

Върху този труд Ц. Петков работи няколко години, в резултат на което е извлякла всичко, което предлага накитният материал от територията на Южна България. Аз, като научен ръководител, следях как обикаля музеите, музейни сбирки, как се сблъсква с проблеми от различно естество. За съжаление не можа да работи с накитите от музеите в Хасково, Ямбол и Пазарджик, а в други музеи обработи само част от материалите и затова се позовава на публикациите, там, където ги има. Въпреки трудностите, както се вижда от дисертационния труд, тя е събрала огромен материал и предлага нова информация.

Препоръчвам при публикуването каталожните номера да са от 1 до 835, а не всеки нов вид накит да започва с цифрата 1, таблата със снимки да се отделят от тези с рисунки и да се представят табла, които да показват установената типология на накитите.

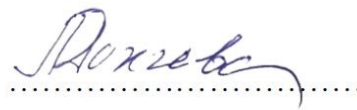
В заключение искам да подчертая, че дисертационният труд е сполучливо научно изследване, което ще ползва всеки, който се докосне до средновековните накити, защото ще се запознае с богатата литература (15 страници, половината на чужди езици), с

предложената типология и хронология, с накитите и от последните проучени некрополи, като разкрития от Ериксон Николи при с. Шенмари, до Тирана в Албания.

Дисертационният труд е пример как при съсредоточаване на вниманието върху определен проблем може да са добие по-цялостна и пълна представа, да се достигне до високо научно ниво.

Затова с убеденост препоръчвам на Научното жури да гласува на Цветина Петкова Петкова да бъде присъдена образователната и научна степен „Доктор”.

09.06. 2025 г.

/проф. д. и. н. Л. Дончева-Петкова/